

Dagbog-Optegnelser

fra Krigen 1864.

Af **J. Raben.**

Gaardejer Henrik P. Hansen, Trovshøjgaard paa Dybbøl Mark, født paa Nørremølle den 21. Marts 1823, død paa Trovshøjgaard den 18. April 1916, har i 1864 ført en Dagbog under Titlen: »Dagbog fra den Tid, vi drog fra Dybbøl«.

Bogen ejes af Sønnen, Købmand Hans P. Hansen i Sønderborg. Foruden Optegnelser vedrørende Familien og om Landbrugsarbejde o. a. indeholder Dagbogen en Mængde Notitser om Indkvartering og militære Begivenheder, der ikke er uden Interesse.

Optegnelserne begynder den 6. Februar 1864, da de første danske Tropper kom tilbage fra Dannevirke. Samme Dag begyndte han at rømme sin Gaard, der kun ligger smaa 200 Meter vest for Skanse III. Indboet blev kørt dels til Nørremølle, dels til Snogbæk.

Familien tog den 7. Februar først til Nørremølle, den 9. Februar flyttede de til Mattesens Bol i Snogbæk,¹⁾ hvor de blev til den 23. August. Trovshøjgaard var da atter genopbygget efter Branden og saavidt færdig, at Familien kunde flytte tilbage til Dybbøl Mark.

Dagbogen.

1864.

Februar.

6. — »Idag begyndte vi at flytte vort Tøj fra Hjemmet til Nørremølle og Snogbæk. Broder Christen²⁾ kom over, men gik straks igen for at faa Vogne til Tøjet.

---

¹⁾ »Mattesens Bol« laa lidt nord for Nørremølle og hørte til samme Ejendom.

²⁾ Christen Hanssen, Nørremølle, H. P. Hanssens Fader.

7. — Vi fik det meste Tøj bort, som ogsaa vi med de mindste Børn og de to unge Heste drog bort. Om Aftenen lod Broder vore Køer samt et Læs Tøj, for det meste Sengetøj, afhente.

8. — Opholdt vi os endnu i Nørremølle. Jeg var en Tur hjemme og fik Hans til Nørremølle med de to Heste, og et Læs Tøj, som var det sidste vi fik. Jeg tog P. Vogd's de sidste Køer med, den 8. kom Vogds ogsaa til Nørremølle.

9. — Flyttede vi op til Mattesen, Christen og Jacob kom til Svoger Hans Jørgen, Anna og Dorthe blev i Nørremølle.

Fra den 9. til 18. levede vi roligt hos Mattesen, men der brændte ikke saa faa Steder i Dybbøl, men dog af dem, som laa foran Skanserne, deriblandt ogsaa vor Gaard, som vistnok brændte den 18. Februar. Da kom ogsaa de første store tyske Patrouiller hertil, af hvilke mange var inde hos os. Idag har de taget Pastor Bülow og Inspektøren til Fange.

19. — Her var tre Mand om Morgenen, store Patrouiller er gaaet forbi. Om Aftenen kom igen tre Mand.

20. — Var vi fri for Patrouiller. Om Aftenen kom tre Mand ind til os, den ene var fuld, Broder Christian var her og tog dem med hjem til sig.

21. — Søndag. Idag var vi fri for Patrouiller. Jeg og Moder fulgtes ad til Nørremølle for at gratulere til Konfirmation og Hans Peters¹⁾ Fødselsdag. De sloges igen ved Forposterne, som de havde gjort i de sidste Dage, og der kom her forbi en Død og en Saaret. I Dybbøl brændte det igen et Sted. Gud ved, om det ikke var P. Vogds. V. H. st. d.²⁾

22. — Idag hørte vi at det var H. Hanssens (der var brændt d. 20.). Om Morgenen tidlig kom en stor Patrouille med to Kanoner og greb Forposterne an. De brændte Sandbjerg Vejrmølle af og tøde nogle Danske til Fange.

23. — Der var 6 Dragoner inde i Gaarden, men de rede straks igen. Vi fik vort Flæsk i Røg.

24. — Om Eftermiddagen Kl. 3 kom en stor Patrouille forbi, da den kom tilbage, var en Officer inde i Gaarden og fik et Glas Vand. De havde kørt deres Medicinsvogn itu.

25. — Der brændte flere Steder i Dybbøl, det er sikkert alle dem ved Chausséen fra Frydendal til Bøffelkøbbel.

¹⁾ H. P. Hanssen-Nørremølle, født 21. Februar 1862.

²⁾ Skal betyde: »Vor Herre straffe dem«.

26. — Imorges var her to Dragoner, som vilde have Kaffe, men fik ingen Tid. Der var gaaet to Patrouiller forbi. Den første kom tilbage med 5 Fanger eller Overløbere, og to Overløbere var her og spurgte Vej til Flensborg. Broder Jørgen har faaet Ordre til at rømme Huset, som tillige hele Ragebøl By. Gud givede det ikke maa ske! Det brændte igen i Dybbøl, men der var tykt i Vejret og ikke noget at se. Det brændte hele Natten.

27. — Branden den 21de var hos Jørgen Marcussens. Om Morgenen gik jeg til Nørremølle; da jeg kom til J. Jensens Led, stod Broder Jørgens Hus i lys Lue.¹⁾ En stor Patrouille kom om Eftermiddagen ad Aushøj-Vejen. Om Aftenen, da jeg var gaaet i Seng, kom tre Mand og spurgte om Vej. — Alle Huse ved Sundet ved Sønderborg skulle ogsaa være borte.

28. — Søndag. Gud give, at denne Uge ikke maa blive saa rædselsfuld som sidste Uge, og lad begge Parter snart enes om en lykkelig Fred! — Denne Dag gik, Gud være lovet, hen uden mærkelige Begivenheder. Her kom blot en Prøjer, som fik Smørrebrød.

29. — Efter Broder Christens Efterretninger gik det ikke bedre igaar. Der brændte et Sted paa Stenderupmose, og de havde nær skudt Manden. De vare i Sottrup igaar for at fourere efter Straa og Brænde, men toge ogsaa Kartofler, Flæsk og Havre. Idag var de her, men de var rimelige. De fik 2½ Trave Klap og ingen Favnebrænde. I Aften havde de Danske et stort Blus paa Skanserne.

Marts.

1. — Den Dag gik rolig hen for os. De sloges igen ved Forposterne og der brændte vistnok igen paa Stenderupmose. Disse Huse skulle alle være borte.

2. — Imorges var her fire som fik Smørrebrød. De fortalte, at deres Folk havde besat Stenderup og Nybøl i Nat, thi de Danske vilde brænde Byerne af. Men dette var vel nok ikke Grunden, thi i Midt-dags kom der mange forbi med den hele Oppakning, som de ellers aldrig har paa, hvoraf jeg straks dømte, at de vilde flytte Kæden. Hen paa Eftermiddagen kom ogsaa deres hele Bagage og de fik Indkvartering her i Snogbæk. Broder fik Ordre at tage imod 180 Mand med 5 Officerer, men da de havde deres Mad paa Ilden, kom der igen Ordre, at bringe deres Mad til Sottrup. Vi slap endnu i Dag.

3. — Idag var alting rolig og stille her. Vi fik ingen Indkvartering, og Broder heller ingen. Prøjerne forskanser sig stærkt ved Sottrup i Dag.

¹⁾ Jørgen Hansens Gaard i Ravnskøbel.

4. — Imorges kørte Hans i Krigskørsel til Flensborg. Alle de Sottruper Smaafolk var paa Skansearbejde i Dag hos Prøjserne og skal igen paa Arbejde i Morgen.
5. — Hans kom hjem idag fra Flensborg og havde et Læs Varer med.
6. — Søndag. Idag er vor Jens paa Krigskørsel til Flensborg, Mathias paa Skansearbejde. Broder Jørgen er kørt til Flensborg efter Varer for Christen. Han solgte idag 27 Køer til Slagter Paulsen. Mod Aften kom 2 Dragoner her ind, de fik Kaffe og 2 Pund Flæsk, men havde ingen Penge idag.
7. — Idag fik vi 44 Mand af 15. Regiment med 2 Løjtnanter, 1 Feldwebel, to Underofficerer og to Foermænd fra Bovrup. Jens kom hjem fra Krigskørsel, Broder Jørgen kom ogsaa tilbage fra Flensborg.
8. — Samme Indkvartering. De (Prøjserne) forskanser sig ved Broder Christen. Vor Vogn kørte til Aabenraa.
9. — Idag kom den anden Vogn bort; første kom hjem og den ene Hest var syg; den havde ogsaa været i Flensborg.
10. — Idag kom den sidste Vogn hjem, den havde været i Sottrup og kørt ved Forposterne.
- 11.—12. — Ikke noget af Interesse.
13. — Idag brændte det igen nogle Steder, nemlig P. Johansens, J. Jers, J. Moos og paa Stenderup Mose.
16. — Idag brændte sikkert Paul Paulsens og Philipsens Steder paa Dybbøl. Endnu samme Indkvartering.
17. — I Middags fik de (Indkvarteringen) Ordre til at rykke ud. De skulde paa Forpost, men de Danske greb an forinden. Husene i Baadslund og Staugaard blev brændt af og vist et eller to i Stenderup. Om Eftermiddagen brændte Randersgaard og flere Steder i Dybbøl, om Aftenen flere Steder i Ragebøl og maaske H. P. Jahnsens. Der var en haard Kamp den hele Eftermiddag, baade med Geværer og Kanoner. Vore kom igen hen paa Aftenen og blev til Kl. 12, da droge de bort og vi havde ingen i Nat.
18. — Om Aftenen kom her igen 70 Mand af 55. Regiment med to Officerer. Vi maatte koge Kaffe til dem. De var saare gode. I Eftermiddag skød de igen fra Skanserne, men vist uden Resultat.
19. — Samme Indkvartering. Vi fik i Formiddags 6 Heste og 3 Mand, de drog dog straks videre. Der blev skudt paa og fra Skanserne.

20. — Søndag. Indkvarteringen, undtagen tre Mand var om Eftermiddagen paa Skansearbejde. De kom hjem igen Kl. 2 om Natten. Der blev skudt med Kanoner paa begge Sider.

21. — Om Eftermiddagen kom Indkvartering bort, vi fik igen 60 Mand og 2 Officerer af 15. Regiment.

22. — Samme Indkvartering; de er ikke gode. Mathias maatte køre efter Levnedsmidler for dem, om Aftenen maatte han køre en Marketenderske til Kasmusmølle.

24. — Skærtorsdag.

25. — Langfredag.

26. — Jeg var til Broager og gik over Dybbøl hjem. Der var det ingen Fornøjelse at komme; jeg var hos Svoger Vogd's, men det saa slemt ud. Der laa en Prøjsjer begravet i Vejkastet tæt ved Bakkehuset. J. Marcussens, (ved Frydendal), J. Andersens, L. Tyksens, N. Nørballes, Smedens, Thysens, (i Dybbøl By), Lie, J. Mikkelsens, (Dybbøl), Hvilhøj, Ny Frydendal, C. Smeds (Dybbøllund), er brændte. Den nedre Ende af Byen, nemlig J. Møllers, N. Bruns, H. Kirkemands og Kryhlmands er nedbrudte. P. Staadsens (den yngre) er ogsaa brændt. P. Jensens (Langdamsgaard), Philipsens og det meste af Paulsens (nu Skansegaarden) er ogsaa brændt. Da jeg gik hjem, kunde jeg nær være bleven skudt af en Granatkugle. Den sprang næsten over mig, og et Stykke deraf slog ned tæt ved mig, saa at Dyndet oversprøjtede mig. Jeg var inde hos J. Bonefeldt og Svoger Kunz paa Hjemvejen. Man skød fra begge Sider med Kanoner, fra Dynt efter Nr. 2 og fra Nr. 2 efter Dynt, som ogsaa fra de andre Skanser efter en Skanse paa Ragebølmark, mellem Ragebøl og Dybbøl.

27. — Paaskedag. Der skydes med Kanoner i Dag. I Aften, da vi var gaaet til Sengs havde de (de prøjsiske Soldater) antændt en stor Ild i P. Petersens Løkke. Vore Piger kom og sagde, at der var Ildebrand her tæt ved. Jeg løb derud, men saa straks, hvad det var. Jeg gik inidlertid ud ved Dammen, hvor jeg rendte et Bajonet i det ene Kind og fik et slemt Stød.

28. — I Morges greb de danske an og drev de tyske tilbage. De (Indkvarteringen) var alle rykket ud, men kom om Middagen igen tilbage. Der brændte igen et Par Steder i Dybbøl (N. Christensens og H. Jahnsens). — Det hedder at Prøjsjerne igen har indtaget deres Stilling.

29. — — — — det ser snart ud til et Slag en af Dagene.

30. — Vore Soldater var meget urolige i Aften, de mente de skulde angribe i Nat.

31. — Samme Indkvartering. De var meget slemme i Aften, de havde vistnok sviret. Jeg var urede med dem. De slog nogle Vinduer ind i Karlekamret og Mælkekamret, hvor de stjal et lille Stykke Smør. I Nat er der falden mange Skud fra Skanserne.

April.

1. — Om Eftermiddagen fik vi endnu 16 Mand og 14 Heste fra Artilleriet. De gamle er endnu ikke gode, de har ogsaa været i Røgekamret. G. g. d. s m. f. s.

2. — Artilleriet rykkede ud Kl. 5 om Eftermiddagen og Infanteriet om Natten. Der blev skudt meget fra begge Sider om Eftermiddagen og der brændte ogsaa mange Steder paa Dybbøl Mark. — Idag kom alle de Sandbjærger, Fuglsanger og alle de deromkring i Arrest i Kirken, de blev udløste igen den 4de.

3. — Søndag. De (Indkvarteringen) kom alle igen om Morgenens; de skulde have gaaet over ved Hardeshøj, men der blev intet af. Der skydes endnu, især fra præjsisk Side. L. Niensens Hus (nu Harald Jahnsens Gaard) brændte om Formiddagen, og i Aften brænder vistnok Sønderborg.

4. — I Aften var der en af vore, som var beruset og gjorde sig saare grov og vilde slaa mig. Jeg maatte ind til Løjtnanten, for at faa - Fred.

5. — I Morges kom Artilleriet bort. Foermændene kom ogsaa bort, men der kom andre i Stedet for dem. Den Soldat, som var fuld og grov, faldt af en af Foermændenes Heste og stødte sig slemt.

6. — Der var mange af dem (Indkvarteringen) paa Skansearbejde inat, og vi maatte levere dem det Tøj vi havde tilbage. Vi har leveret til de første, som laa her i Kvarter 2 Jernskovle og en Spade, som ikke kom tilbage, de fik 1 Spade og 4 Skovle, 1 Jern, en med Jern for og to gamle af Træ. — I Aften brænder det igen i Sønderborg.

7. — Det ryger endnu i Sønderborg.

8. — Der brændte et Sted i Ragebøl, ogsaa vistnok en Barakke ved Dybbøl Mølle. Om Aftenen brændte et endnu i Ragebøl.

9. — Idag kom vor Indkvartering paa Forpost og vi fik igen omtrent ligesaa mangen af det 53. Regiments 10. Kompagni med 1 Løjtnant og 1 Doktor. Det lader til, at disse er mere rolige.

10. — Søndag. Hele Natten har de skudt med Kanoner. Om Eftermiddagen kom her yderligere 12 Dragoner med 14 Heste, 2 Officerer, 1 Vagtmester og 9 Meninge. — Idag har Prøjserne skudt Dybbøl Mølle ned.

11. — Dragonerne drog bort i Eftermiddag.
12. — Der brændte igen et Sted paa Langbro. Vore kom paa Vagt hen paa Eftermiddagen.
13. — Imorges kom der 14 Heste og 8 Mand af Artilleriet, om Eftermiddagen kom der 4 Heste og 2 Mand til. Den gamle Indkvartering kom bort og vi fik 60 Mand og to Officerer af 15. Regiments 1. Kompagni. — Der er idag brændt flere Huse paa Als.
14. — Idag har de skudt snart rundt om os. Paa Als er idag brændt Skovfogdens, Rønhave og et Par Steder efter Sønderborg. Hoffmanns Hus brændte i Formiddags.
15. — Ny Indkvartering, vi fik 50 Mand med to Officerer af 15. Regiments 4. Kompagni. Skydningen vedvarer og har været meget streng sidste Nat. Der er brændt flere Steder paa Als, og vist H. Østens i Staugaard. Vi har saaet den første Havre idag.
16. — Kanonskydningen vedvarer.
17. — Søndag. De skyder endnu, og især i Nat.
18. — Idag kom Infanteriet bort. Der kom 3 Foermænd om Morgenen, som droge bort om Formiddagen igen. De har været her med Baade. Fra imorges tidlig har der været et haardt Slag ved Skanserne. I Aften kom de og sagde at de havde taget Skanserne. Vi fik i Eftermiddags 40 Mand Jægere.
19. — Disse kom bort idag og vi fik 70 Mand Jægere med 3 Officerer af 13. Regiments 1. Kompagni. Mathias maatte sidste Nat til Brohøl med nogle Soldater og i Dag til Graasten med danske Fanger.
20. — Artilleriet med de 18 Heste og Infanteriet ligger her endnu, der kom omtrent 20 Mand bort i Eftermiddags.
21. — Svoger H. Jørgen, Christian og vor Christian var ovre ved vort Sted (Trovshøjgaard) idag. Det var meget ødelagt.
22. — Bededag. Den gamle Indkvartering. De er alle til Parade for den præjsiske Konge, Trainkonstablerne ogsaa. Da de kom igen, maatte de straks paa Forpost. Artilleriet kom igen om Aftenen.
23. — I Aften kom der 60 Mand med 2 Officerer af 13. Regiments 3. Kompagni.
24. — Søndag. Jeg var over hos Præsten, for at faa Tilladelse til at komme til Dybbøl, for at se hvorledes det ser ud.
25. — Ny Indkvartering, 34 Mand og en Officer af 13. Regiments 11. Kompagni.

26. — Jeg var til Dybbølmark idag, at se mig for. Infanteriet kom bort og vi fik 8 Heste mere af Pionererne med 6 Mand. Tillige fik vi 2 Foermænd.

27. — Artilleriet endnu. Der kom endnu 10 Hestet fra Pionererne.

28. — Ved det Gamle.

29. — Vi fik 30 Mand Infanteri med to Officerer. Jeg var idag til Dybbølmark. Alle vore Brædder var stjælnede.

30. — Igen til Dybbøl at saa Havre. Vi saaede to Tønder. Hans var med, vi fik 2 Harver og to Spader med hjem.

Maj.

1. — Søndag. Samme Indkvartering.

2. — Jeg var til Egersund, at høre om Sædekorn. Der blev mig tilstaaet 15 Tdr. Havre, 10 Tdr. Byg, og 60 Pund Kløverfrø. Vi fik 9 Tdr. Havre og to Sække Kartoffler med til Broder Jørgen. De Danske har skudt dygtig fra Arnkil og Kjær over til Sandbjerg efter Pionererne, som kørte Baadene fra Storskoven.

3. — Jeg var igen i Egersund, men vi fik kun 13 Tdr. Havre i Stedet for 32 Tdr. og saa fik vi ogsaa 40 Pund, 60 Pund og 80 Pund Kløverfrø. Idag kom Pionererne bort og Artilleriet ogsaa, men der kom andre Artillerister i Stedet, nemlig 13 Heste med 12 Mand.

4. — Idag kom Infanteriet bort, men vi fik andre 70 Mand med 3 Officerer af 10. Kompagni. — Vi saaede Havre i Nedreløkken idag.

5. — Himmelfartsdag. Vi var i Egersund efter Havren og vi fik den. (I Tiden fra 5.—12. Maj nævnes ikke noget af særlig Interesse. Hver Dag har de været paa Trovshøjgaard og saaet Havre m. m.)

11. — Indkvarteringen er her endnu, men i Aften tales der om Vaabenstilstand.

12. — Idag kom der nogle af vore Infanterister bort, nemlig 28 Mand. Vi var igen til Dybbøl og kørte Træ og Brædder.

13. — Igen til Dybbøl. Vi kørte vort Egetræ op til Svoger P. Vogd. Om Eftermiddagen harvede vi Byglandet. Idag er Tyskerne næsten alle marcheret fra Dybbøl.

14. — Imorges marcherede Infanteriet bort.

15. — Imorges marcherede Artilleriet bort. De kastede først vor Kaffemølle og Puster paa Ilden, som jeg meldte til Underofficeren,

der blev meget opbragt derover. Om Formiddagen kom der igen 3 Mand af 15. Regiment, som skal have Forplejning. Den ene var Sergent.

16. — Idag flyttede P. Vogds til Dybbøl. Vi kom i Kørsel til Aabenraa med en syg.

17. — Vi begyndte at saa Byg; og blev færdig den 18.

19. — Var jeg til Træauktion ved Byllemoses, hvor jeg købte en Del Træ.

20. — Kørte vi Træ hjem, 18 Læs (til Genopbygning af Gaarden). — De følgende Dage blev der saaet Byg i Dybbøl.

23. — Jeg var i Nybøl for at se om en Vogn, som var bleven stjaalen, men fandt den ikke. — I de følgende Dage blev der arbejdet i Dybbøl.

27. — Herredsfogden var hos os (paa Dybbøl) for at taksere og han gik med op til en Marketender, som har mine Brædder, men Manden var der ikke.

De følgende Notitser drejer sig om Landbruget og Forberedelse til Genopbygningen af Trovshøjgaard. Den 8. Juni kom atter 30 Infanterister og 3 Ulaner til Indkvartering. De var »saare stortalende, men ellers flinke«.

Juni.

12. — I Nat drog vor Indkvartering bort. De har haft saa travlt med at gøre Arrighed i Nat. Saaledes har de slæbt en Vogn op paa Huset og sat en Gryde og en Spand paa Skorstenen, Bryggerkedlen paa Vogne, slaaet nogle Potter itu, revet Vognkurven i Stykker paa Kørevognen og flere Uartigheder, men de var meget beruset.

Notitserne fra Dagene indtil den 22. Juni omhandler hovedsagelig Arbejdet paa Gaarden i Dybbøl.

22. — Idag kom Tyskerne igen til Bøffelkobbøl og lagde dem i Lejr, der kom ogsaa en Del til Blans.

25. — Vi fik idag 29 Mand og en Feldwebel af 64de Regiments 9. Kompagni. I Nat er Vaabenstilstanden udløben.

26. — Søndag. Tyskerne begyndte straks imorges at skyde fra P. Nissens Batteri og fra Randersgaard. Vore drog bort i Middags til andre Kvarterer. Vi fik i Eftermiddags 1 Hauptmann, 1 Løjtnant og 8 Mand Sygebærere, eller Staben for Sygebærere, med 6 Heste, nemlig 4 Officersheste og to Vognheste. De har idag stillet Telegrafren her lidt nordlig forbi.

27. — Der var stærkt Røre i Indkvarteringen i Aftes, desuagtet har alt været rolig i Nat. I Formiddags fik vi 22 Mand af 35. Regiments 7. Kompagni, de var alle Skippere og samlet fra de andre Kompagnier. Hele Sottrupskov er fuld af Baade og en stor Mængde Artilleri er forsamlet ved H. P. Skovs. Der vil vist snart ske noget. Vore Infanterister gik i Aften Kl. 8, vistnok paa Arbejde.

28. — Infanteriet kom først igen Kl. 10 i Formiddags. Det blev dem foreløst, at de straks skulde faa dem noget at leve af og derefter gaa til Ro, for at de kunde have Kræfter til i Nat, det vil sige: Gaa løs paa Als. — Lorens var i Krigskørsel til Stenderup efter Sengesteder.

29. — Ganske rigtig. Vore gik ikke i Seng. Infanteriet drog bort Kl. 12 og Krankentrægerne Kl. 2. Tyskerne satte over med Baade og det varede ikke længe inden de var derover og havde Als i deres Magt. Der er vist mange falden og saaret, mange gjort til Fanger. — Jeg var i Middags nede ved Kysten at se paa Overfarten. Der var fuldt af Artilleri og Kavalleri og alle Vaabenarter, fra Havet til H. P. Skovs, baade paa Vejen og i Lykkerne ved Siden af; alt Korn og Græs i disse Marker var ødelagt. I Aften slaar de Bro ved Sønderborg.

30. — I Morges drog Infanteriet bort, det kom til Als, de andre er her endnu. Alle de døde ligger endnu ubegravede paa Marker omkring paa Als. Om Eftermiddagen var jeg til Sønderborg og hjemme. I Sønderborg var der næsten ingen Folk foruden Militæret. Der brændte et Par Huse der igaar. Hjemme havde man græset vor ny Kløver af. Inspektøren (fra Sandbjerg), Andreas Paulsen, Jørgen Jepsen, Svendsen, Jørgen Hansen paa Dybbøl Mølle og Johannes Jørgensen ved Sønderborg, som alle var arresteret af Prøjserne og sendt til Flensborg, kom hjem i Eftermiddag.

Juli.

1. — Imorges gik jeg til Nørremølle, hvorfra der kom en dobbelt Ligskare, nemlig to af Pionererne, som var faldne. De var smukt smykkede, og begge Kompagnier, der laa der, fulgte dem med Musik i Spidsen. — Mod Aften fik vi 10 Mand af 15. Regiments 12. Kompagni.

2. — I Eftermiddag drog Krankentrægerne bort. Infanteriet kom paa Vagt, men om Aftenen fik vi 30 Mand, en Feldwebel og 3 Underofficerer af samme Regiment og Kompagni.

3. — Søndag. Om Eftermiddagen paa Dybbølmark. De fleste Tropper trækker fra Als, vistnok nordpaa. Her (Snogbæk) ligger for-

uden Krankentrægere og Lasaretfolkene et Kompagni, og i Dybbøl et, som vistnok er det meste her paa Sundeved, foruden Artilleriet.

I Dagene efter 3. Juli er der kun Tale om private Forhold, Landbruget og Opbygningen af Gaarden etc. Den 8. Juli var der Forsamling i Skolen, vedrørende Indkvarteringen.

9. — Idag i Graasten. Da jeg kom hjem var der en Arrestbefaling til mig fra den Hauptmann, der havde samlet os i Skolen igaar. Jeg skulde nemlig have sagt ham Sandheden for meget, hvorover han er bleven vred. Jeg maatte ned til ham om Aftenen og blev bragt i Vagten, hvor jeg maatte sidde, til der kom Bud efter Chr. Dall. Han (Officeren) truede med at sende mig til Flensborg. Jeg kan ikke sige, at jeg brød mig stort derom, men min Familie var saare urolig. Da Chr. Dall kom, blev det dog ved en god Gardinprædiken og jeg gik derpaa hjem, glad blev Moder og Børnene.

11. — Til Dybbøl. Christian og jeg samlede Kløver. Vi kunde ikke holde Foermændene borte fra Kløverne om vi endog var derved. — Vor Indkvartering kom bort, og vi fik ingen igen.

14. — Idag kom 4 Murmænd foruden Mesteren og begyndte at lægge Grund. I Jesu Christi Navn lad dette Hus staa med det gode og være til Gavn for mig og min Familie. Gid, at vi ikke endnu en Gang skal blive husvilde, kære Herre Gud!

Tiden indtil den 20. August gaar med Bygningsarbejde og Arbejde i Marken. Gaarden var ved at blive saavidt færdig, at Familien kunde komme hjem igen.

August.

22. — Jeg flyttede Tøj over til Dybbøl og kørte Sand til at lægge Gulv.

23. — I Guds Navn lad det gaa os godt! Idag flyttede vi tilbage til Dybbøl med hele Familien.

Den 22. Oktober skriver Henrik Hansen: Idag fik vi Laden rejst i G. F. N. (= i Gud Faders Navn). Gud lad den staa til Lykke for mig og mine i mange Aar. — — —«.

Trovshøjgaard, der har sit Navn efter »Trovshøj«, den store Langdysse, der laa, hvor der nu er Parkeringsplads paa Dybbølbanke, staaer endnu, som den blev opført efter Krigen 1864.

Dens gamle Ejer, Henrik Hansen, har med sine jævne Dagbogsoptegelser overleveret os et Stykke Hjemstavns historie, der er værd at gemme.

Sprede Notitser fra Broager 1864.

I Arkivet paa Sønderborg Slot gemmes et Ark Papir, skrevet af Kristen Karstensen, »Als Sangen«s Digter, da han i 1864 var Provst

og Sognepræst i Broager. Notitserne omfatter Tiden fra 6. Februar til 18. Marts 1864.

Februar.

6. — Ved Middagstid modtog vi Underretning om vore Troppers Tilbagegang fra Dannevirke.

7. — En Søndag var Landevejen fuld (af Soldater etc.) ad Sønderborg til. En Løjtnant Jacobsen kom her igennem med en Del Telegrafredskaber og trætte Soldater. De fik den ene af mine Vogne, da den de havde, var gaaet i Stykker.

7.—14. var alt roligt. Tyskerne opkastede Skanser ved Holdnæs og tværs paa den anden Side ved Egersund. Den 15. toges Færgen og kort efter Færgemanden, som dog Dagen efter kom tilbage. Den 16. om Aftenen var der en tysk Patrouille i Skodsbøl.

17. — Onsdag, henad Kl. 10 blev Pastor Schleppegrell¹⁾ afhentet og ført til Egersund (hos Fru Schlaikier) og samme Dag om Aftenen blev Husfoged Bülow og Tingskriver Hansen ligeledes afhentet. De førtes derpaa til Graasten, og siden til Flensborg, hvorfra de den 22de blev frigivne og kom hertil igen den 23.

21. — Søndag, var der umiddelbar efter at jeg havde endt min Konfirmation, Militærgudstjeneste i Kirken; og var der dengang allerede begyndt paa at indrette en Militærtelegraf paa vort Kirketaarn. I denne Anledning blev først 3 store Træer samme Dags Eftermiddag omsavede, og atter næste Dags Formiddag den 22de tre andre.

22. — Mandag, var der en Forpostfægtning, hvori ca. 150 danske (Sydslesvigere) løb over og gav sig fangen. Hvor mange Tyskerne mistede, vides ikke, men en højere Officer i det mindste skal være falden.

18. — Stor Idkvartering her, efter at om Formiddagen »Esbern Snare«²⁾ havde været inde ved Egersund og allarmet. Vi fik 60. Regiment. Staben, Major Stülpnagel etc., laa hos Kancelliraadens. En Hauptmann Caspari etc. laa hos os.

19. — Om Aftenen fik vi 3. Jægerregiment (Bataillon). Stab: Major Witzleben med Østerrigeren Grev Caranini og Lauenborgeren Baron

¹⁾ Pastor Julius Carl Gerhard Schleppegrell, født i Slagelse den 17. Novbr. 1811, udnævntes til Diakon i Broager 1. Novbr. og indsattes 28. November 1852. Han blev afskediget den 28. April 1864. Hans Efterfølger var Pastor L. A. Reuter, † 12. Septbr. 1905.

²⁾ Det var ikke »Esben Snare«, men »Rolf Krake« der den 18. Februar var i Fægtning ved Egersund.

Bruxelles — hos Kancelliraadens. Hauptmann v. Hennings, Gotha og Leutn. Forstner, Berlin, samt en Læge Grosser af Prenzlau, hos os. — Nu for Tiden skal der i Broager ligge rigelig 1000 Mand.

Løjtnant Hoffmann fra 8. Marts. Den 10. Marts Omkvartering Major v. Stülpnagel, Adjutant v. Stutterheim, Stabslæge v. Asten og Løjtnant v. Kaminitz af 60. Regiment, hvilke blev hos os til den 14. Marts, da vi fik vor forrige Indkvartering igen.

Paa Broager Mølle laa General v. Castein. Møller Clausen var flere Gange sat fast, først fordi han lod Møllen gaa, tre Gange, fordi han havde faaet et Brev fra Kongeriget, hvori Tyskerne, og navnlig Prøjserne var udskaeldt for noget Røverpak, som Brevskriveren ønsker, Møller Clausen snart maatte vorde befriet for.

Marts.

15. — Begyndte Bombarderingen fra Dynt Bakke.

17. — Stærk Bombardering og almindelig Udrykning til Bestormning af Skanserne. Flere Gaarde brænder i Dybbøl, formentl. Hans Jahn- sen, Tofts og Smedens, ogsaa nede ved Sandbjerg og i Ragebøl brændte det. Paul Paulsens Ladebygning brændte ogsaa, Vaaningerne var brændt d. 16. Blodig Fægtning.

18. — Begravedes 5 tyske Lig (Prøjsere).

Videre er Provst Karstensen ikke kommet. Han blev suspende- ret og afsattes senere af de prøjsiske Myndigheder (den 28. April 1864). Kresten Karstensen, født den 25. April 1809, Søn af en Gaard- ejer i Kær ved Sønderborg, var siden 1839 Præst i Dybbøl, hvorfra han udnævntes til Sognepræst i Broager den 6. December 1857, mens han 28. Maj samme Aar var blevet udnævnt til Provst over Sønder- borg Provsti og konstitueret Provst over Aabenraa Provsti. — 1865 blev han kaldet til Sognepræst for Gelsted og Rørup Menigheder paa Fyn. Her døde han den 1. November 1882.

* * *

C. H. Clausen, Broager Mølle, (1805—1883), har skrevet sit Livs Erindringer. Her gives et Udtog af hans Optegnelser fra Krigstiden i 1864:

»— — — — Jeg var Lørdag før Faste kørt til Graasten med nogle Breve, hvor jeg hørte at Tilbagetoget fra Dannevirke var i Gang. Da jeg kørte tilbage mødte jeg paa Vejen til Sønderborg de første Tropper. Derefter kom de, uafbrudt Dag og Nat. Allerede Lørdag Eftermiddag begyndte Beboerne i Dybbøl at bringe deres Indbo og Kreaturer til Broagerland. Fra Christensen i Ragebøl fik

vi 16 Køer og 4 Heste og en Del af Indboet, men kun lidt Foder. Paa denne Maade blev næsten alle Beboere betænkt med Gods og Kreaturer. Ogsaa mange af Beboerne kom herover. Det varede heller ikke længe før Prøjserne var der. Først kom de til Graasten. Den næste Dag slog de en Bro over Egersund. Til Broager kom der først Partouiller, der straks havde et vaagent Øje for Vejrmøllen. De kaldte min Søn Christian og forbød ham, at ændre noget ved Sejlene paa Vingerne. Endnu samme Dag kom en Officer ridende i Galop foran min Dør og spurgte mig: »Sind Sie der Müller hier?« Jeg sagde ja. Officeren bad mig straks følge med. Jeg spurgte, om jeg skulde langt med, for saa vilde jeg gerne have Støvler paa. Officeren svarede, at den korte Tid jeg endnu have at leve, kunde jeg godt gaa med Pantofler. »Skal der være Krig, saa lad det være Krig«, svarede jeg, og gik med. Vi kom ud paa en nærliggende Kolbel, hvor der stod en Afdeling Soldater. Her blev jeg underkastet et Forhør og fik saa Lov til at gaa med den Formaning, at jeg skulde holde mig rolig og ikke ændre noget ved Møllens Sejl.

Da »Rolf Krake« engang kom ind i Egersund¹⁾ kom en Adeling Soldater med den Ordre, at Møllen øjeblikkelig skulde sættes i Staa. Sejlene blev skaaren af og taget med.

En Søndag kom en Officer med to Mand ind til mig i Stuen og erklærede, at jeg var hans Arrestant; jeg skulde med til Graasten. Hvis jeg havde en Vogn kunde jeg køre, ellers maatte jeg gaa. Da jeg aabnede Køkkendøren, for at sige min Søn Besked om Vognen, raabte Officeren: »De bliver her!« — »Nu ja, hvis De vil«, var mit Svar, »men saa kommer vi jo ikke til Graasten«. Sluttelig maatte jeg foretage det nødvendige og kørte saa, bevogtet af to Soldater, til Graasten.

I Graasten blev jeg ført frem for Major v. Blumenthal. Han sagde, at der var kommet et Brev til mig, og han bød mig at læse det. Da jeg tog det i Haanden, bemærkede jeg, »ja det er fra min Kommissionær i København, som har sendt Penge til mine Søstersønner, der tjener i den danske Hær. Blumenthal svarede: »Læs videre, stik Brevet i Lommen, og saa skriver De til Deres Kommissionær, at han i denne Tid kun skriver i Forretningsanliggender, ellers vil Følgen være, at De bliver arresteret, hver Gang De faar et Brev fra ham. Og nu kan De gaa, de to Mand kan gaa med, for at De kan komme over Broen (ved Egersund)«. I det omtalte Brev havde min Kommissionær udtalt sig meget forbitret over Prøjserne.

Møllen med tilhørende Bygninger og den i Nærheden beliggende Hørfabrik var stærkt belagt med Militær. Først havde vi Jægere og en Major von Witzleben i Kvarter, det varede ikke længe. En Dag kom General v. Canstein's Adjutant og besaa Kvarteret og Staldene,

¹⁾ Den 18. Februar.

som han rekvirerede for Generalen. Generalen kom med sin Stab, den bestod foruden Generalen og hans Adjutant af Kuske, Tjenere, 5 Skrivere, Ordonnanser, Kurerer o. s. v., ialt af 17 Mand.

Denne Indkvartering varede 12 Uger. Desuden havde vi i Hørfabriken i de første Uger 100—150 Heste. Saa kom der en hel Artilleripark med 300 Heste med tilhørende Mandskab, en Gang imellen en Ekstraindkvartering af 50—70 Mand. Iblandt Artilleristerne var 4 Sadelmagere og 4 Smede, de var slemme Brødre. I laasede Rum var Indboet af de fra Dybbøl flygtede Beboere opbevaret, men Smedene var frække nok til at bryde Døre op, endskønt det var Jerndøre, for at se, om der var noget de kunde bruge. Der blev ogsaa stjaalet Lærred. Der laa meget Brændsel, som de uden videre brugte. Dag og Nat havde de Ild, for at kunne vaske, koge o. s. v. Halm og Brændsel blev ikke leveret, vi maatte forsyne Soldaterne dermed, saalænge vi havde noget. Da Brændselet var ved at slippe op, tog de Brædder og Maskindele, uden at vi nogensinde har faaet Godtgørelse derfor.

Generalen var en elskværdig Mand og meget underholdende. Hver Morgen kom han ud i Køkkenet og fortalte et og andet. En Morgen sagde han til min Datter: »Har De allerede hørt, at Deres Præst*) er løbet bort i Nat?« — »Ja«, svarede hun, »det undrer mig at De med alle Deres Soldater ikke har passet bedre paa.«

Da jeg kom fra Graasten, lykønskede han mig til, at jeg var bleven saa hurtig fri. For Soldater er det ofte nødvendigt, at være mistroisk. Jeg sagde, at jeg i denne Tid ikke godt kunde være længe hjemme fra, og sørgede derfor at jeg hurtigst kom hjem!

Adjutanten var mere krads og en Gang blev vi uenige. Halmen var sluppet op og vi skar utærsket Hvede til Hakkelse. Knappt var vi færdig dermed, kom Artilleristerne fra Fabriken og hentede den. Jeg henvendte mig til Adjutanten og bad ham om at varetage mine Rettigheder, men jeg kom til den forkerte. I Stedet for at finde Støtte hos ham, blev vi meget uenige og skiltes i Uvenskab.

Efter at Skanserne var erobrede kom Hans Petersen's Hustru fra Mølmark og anmodede mig om, at bede Generalen om at sætte hendes Mand, der var arresteret paa fri Fod, da han nu dog ikke kunde være farlig mere. For nogle Uger siden var hendes Ansøgning bleven afslaaet. Jeg havde ikke Lyst til at gaa ind til Generalen, da Adjutanten var hjemme, og lod derfor min Datter gaa ind, men ikke igennem Adjutantens Værelse. Da hun havde forelagt Generalen hendes Anliggende, kaldte han paa Adjutanten og sagde: »Hvad, er Gaardmand Hans Petersen ikke frigivet endnu? Ordren er dog givet for nogle Dage siden!« — Adjutanten saa lidt bistert efter den Dør,

---

*) Pastor Schleppegrell, som blev arresteret den 17. Februar.

igennem hvilken min Datter forsvandt, denne Gang kunde han ikke vredes paa mig.«

Kort efter at Krigen var brudt ud, kom min Søn Jørgen hjem fra Hildesheim. Da hans Rejsepas først udløb i Januar (1865) blev han ikke indkaldt til dansk Militærtjeneste. Han var og til stor Nytte hjemme. Min Søster, Enkefru Ernstedt havde en Beværtning med et lille Høkeri i Broager,¹⁾ som hun drev sammen med et Par voksne Døtre. Desuden var kun en Huskarl i Huset. Lokalet var dengang det største i Byen og det besøgte meget af Militæret. Broager var den eneste By i Nærheden af Dybbøl, hvor Soldaterne kunde faa Forfriskninger. Hver Dag var Huset fuldt, til Tider kom der 24 højere Officerer til Aftensmad, ligeledes Feldwebler og Underofficerer, som vilde have varm Mad. Det var ikke altid saa let at tilfredsstille dem, da vore Vogne næsten altid var paa Krigskørsel. Undertiden var det ikke muligt, at faa Øl og andre Varer hentet fra Flensborg. Foran Huset stod en Række Sten, forbundne med Jernkæder. Derfor blev den af Soldaterne kaldt »der Ketténkrug« (= »Kædekroen«).

Jørgen hjalp ved Betjeningen. Det varede ikke længe, før Soldaterne havde lært en god Grog at kende og yndede den meget. Naar Glassene ikke var helt fulde, protesterede de. Jørgen løb saa med Tablettet ud i Køkkenet og fyldte Vand til, og Soldaterne var tilfredse. — —

H. Mahler beretter i sin »Kriegstagebuch« om »Kædekroen« i Broager. Han skriver om den smukke Gæstgivergaard med de propre Gæstestuer. Lokalet til venstre bar Paaskriften med Kridt »Grenadier-Ressource«, til højre »Officers-Ressource«. Her drak Majoren sit Glas, her kom M_r. Hartmann fra »Times«, Maleren Günther, Tegneren for »Illustr. Zeitung«, »Ueber Land und Meer« og »Gartenlaube«. — —

---

¹⁾ Nu Central Hotellet.